

життя суспільства, забезпечували його цілісність, захищали власність та привілеї соціальної верхівки. При крадіжці, порушенні станових шлюбних заборон, завданні побоїв, вбивстві, образі словом та ін. основного значення набувало питання не про родоплемінну, а про соціальну приналежність сторін. Таким чином право поступово витісняло на периферію первісні мононорми.

Висновки. Становлення політичної влади в первісному суспільстві було закономірним наслідком ускладнення суспільного виробництва, соціально-майнового розшарування та зростання внутрішніх конфліктів. Первісні демократичні інститути виявилися неспроможними забезпечити захист привілеїв родоплемінної верхівки та підтримання суспільного порядку в нових умовах.

Перехід від родоплемінної організації до потестарних, а згодом і політичних форм влади відбувався через виникнення спеціалізованих інституцій управління і примусу. Важливу роль у цьому процесі відігравали чоловічі таємні союзи, які стали надродовими структурами, що об'єднували економічно й соціально привілейовані верстви та перебирали на себе функції охорони порядку, суду й міжплемінного регулювання.

Формування родоплемінної знаті та аристократії супроводжувалося відокремленням влади від широких мас суспільства і монополізацією управління суспільним продуктом. Поєднання в руках лідерів економічних, військових і релігійних функцій значно посилювало їхній авторитет та створювало передумови для сакралізації влади.

Зростання ролі військових лідерів у період політогенезу сприяло руйнуванню традиційних норм первісного суспільства та утвердженню примусових механізмів управління. Водночас сакралізація влади й уявлення про харизматичну природу правителя слугували ідеологічним засобом легітимації соціальної нерівності, яка поступово проникала в усі сфери тогочасного суспільства.

Утвердження спадкового лідерства стало ключовим етапом переходу від потестарної організації до політичної. Інститут вождівства виступив проміжною формою, у межах якої відбулося оформлення публічної влади, відокремленої від суспільства та забезпеченої потужним апаратом управління і примусу.

Саме у вождівствах сформувалися основні ознаки ранньої держави: поява спеціалізованих органів управління, війська, суду, релігійного культу, системи оподаткування та територіального поділу населення. Інституціоналізація цих елементів завершила процес перетворення вождівств у ранні державні утворення.

Становлення державності супроводжувалося формуванням права як самостійної нормативної системи. Відбулося розчеплення первісних мононорм на право та мораль, причому право закріплювало інтереси панівної верхівки й забезпечувалося силою державного примусу.

Загалом процес політогенезу засвідчує тісний взаємозв'язок між соціально-економічним розвитком, трансформацією форм влади та становленням держави і права, що дозволяє розглядати ранні політичні інститути як результат еволюційних змін у структурі первісного суспільства.

Юлія Ліщенко (Тернопіль)

**АРХЕОЛОГІЧНІ ДАНІ ПРО РИТУАЛИ І ПРАКТИКИ В ГРЕЦЬКИХ
ХРАМАХ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я**

Археологічні дослідження Північного Причорномор'я розкривають важливі аспекти релігійного життя античних грецьких полісів регіону. На основі вивчення вівтарів, культових предметів, теракот, написів і ритуальних комплексів можна реконструювати особливості сакральних практик, які функціонували у храмах колоній від VI до I ст. до н. е. Матеріальна культура дозволяє простежити адаптацію грецьких релігійних традицій до нових умов і вплив місцевого середовища на формування колоніальної обрядовості.

Центральним елементом ритуального простору залишалися відкриті вівтарі, розташовані перед храмами, де здійснювалися жертвоприношення та громадські свята. У Пантікапеї, Ольвії та Тірі археологи виявили кам'яні вівтарі зі слідами попелу та обвуглених кісток дрібної худоби, що свідчить про збереження традиції *thysia* – ритуального спалення жертв. Деякі з вівтарів мали спеціальні дренажні канали для відведення крові або ритуальних рідин, що зближує їх з аналогами в материкових центрах Еллади – Делосі та Додоні. Такі споруди засвідчують сталість грецьких ритуальних моделей у колоніях, водночас демонструючи їхню адаптацію до місцевого ландшафту та культової топографії.

Вотивна практика в колоніях підтверджується великою кількістю теракотових фігурок, знайдених у Херсонесі, Ольвії й на Березані. Найчастіше трапляються статуетки жіночих божеств – Деметри, Персефони, Афродіти – у сидячих позах із символами родючості, колосками, вінками чи факелами. Ці зображення вказують на аграрний характер культів і можливе проведення сезонних ритуалів, пов'язаних із циклом землеробських робіт і відродженням природи. Особливий інтерес становить локальна стилістика окремих теракот, у яких простежується поєднання еллінських і варварських рис. Це свідчить про релігійний синкретизм і залучення автохтонного населення до культових дій, що формувало багатокультурний релігійний простір колоній.

Археологічні матеріали з Березані та Тіри засвідчують поширення обрядів спалення або навминого руйнування предметів після ритуалу. У ритуальних комплексах знайдено лампи, миски, глечики зі слідами вогню, які могли використовуватися під час жертвних трапез. В окремих випадках предмети концентрувалися в спеціальних нішах або ямах, що, ймовірно, вказує на обряди очищення або завершення святкового циклу. Подібні практики були характерними для еллінського світу, проте у північнопричорноморських колоніях вони набули власних форм, поєднуючи сакральні й побутові елементи.

Одним із найяскравіших прикладів релігійної адаптації є культ Афродіти. У Пантікапеї та на території Боспорського царства богиня постає не лише у традиційному еллінському образі покровительки кохання та краси, а й у хтонічній і материнській іпостасі. Археологічні знахідки – теракотові фігурки Афродіти в пишному вбранні, зі складними прикрасами, гранатами, левами чи вінками з колосків – демонструють поєднання грецьких і місцевих релігійних символів. Такі зображення переукуються з іконографією анатолійських і скіфських богинь родючості, зокрема Кібели та Табіті. У колоніях богиня набуває рис захисниці життя, землі й материнства, що свідчить про формування синкретичного образу – результату взаємодії еллінських і варварських культів.

У релігійній практиці грецьких поселень спостерігається постійна взаємодія сакрального простору з навколишнім середовищем. Храми часто розташовувалися на підвищеннях або поблизу природних джерел, що посилювало їхній культовий статус. Археологічні дані з Херсонеса та Ольвії підтверджують наявність теменосів із чітко окресленими межами, де

поєднувалися культові споруди, вівтарі, жертовники та місця для ритуальних бенкетів. Така організація простору свідчить про системність сакральних уявлень колоністів і про формування стійких релігійних центрів, що зберігалися впродовж кількох століть.

Гнучкість і адаптивність грецьких культів у новому етнокультурному середовищі забезпечили їхню тривалу життєздатність. Колоністи, контактувавши зі скіфами, фракійцями та іншими племенами, не лише зберігали традиційні уявлення про богів, але й переосмислювали їх, надаючи нових значень і функцій. Унаслідок цього виник своєрідний релігійний синкретизм, у якому еллінські образи богів поєднувалися з місцевими культовими символами. Археологічні пам'ятки Північного Причорномор'я свідчать, що релігія в колоніях виконувала не лише сакральну, а й соціальну роль – вона ставала інструментом інтеграції спільнот, формування колективної ідентичності й підтримання культурного діалогу між греками та місцевим населенням.

Таким чином, археологічні дані підтверджують, що релігійні практики в грецьких храмах Північного Причорномор'я не були простим відтворенням материкових традицій. Вони трансформувалися відповідно до місцевих умов, утворюючи оригінальний сакральний ландшафт, де поєднувалися еллінські та варварські елементи. Саме завдяки цій адаптації грецька релігія змогла зберегти свою життєздатність у колоніях і стати важливим чинником культурного розвитку регіону.

Давид Камінський (Тернопіль) **НУМІЗМАТИЧНА СПАДЩИНА ОЛЬВІЇ**

Монети грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я вважаються найпершими грошовими одиницями на території України. Серед відомих нам спадщин монет того періоду є нумізматична спадщина античної Ольвії – одна з найцінніших частин археологічного та культурного надбання. Вона не лише відображає економічне життя полісу, але й відкриває глибокі сторони його політичної історії, духовного світу, культових уявлень і контактів із навколишнім світом. Монета для міста-колонії була не просто засобом обігу – вона втілювала символіку полісу, його самостійність і зв'язок з еллінською цивілізацією.

Ольвія, як одне з найдавніших і найрозвиненіших грецьких міст на теренах сучасної України, залишила після себе унікальний комплекс нумізматичних матеріалів що дозволило нам вивчити і простежити етапи становлення та занепаду міста, а також визначити його місце в античній торгово-грошовій системі.

Але спершу треба пригадати історію даного міста коротенько для загальної картини. Ольвія Понтійська була заснована у VII–VI ст. до н. е. вихідцями з іонійського міста Мілета під час Великої грецької колонізації. Розташувшись на правому березі Бузького лиману, вона швидко стала потужним політичним і економічним центром Північного Причорномор'я. Упродовж свого існування Ольвія пройшла кілька важливих етапів – від архаїчного періоду через класичний і елліністичний до римського часу. На різних етапах історії місто переживало як розквіт, так і періоди кризи. У VI–V ст. до н. е. Ольвія активно торгувала із Скіфією, Афінами, Родосом, Хіосом, Самосом, виступаючи посередником між грецьким світом і місцевими племенами. У II–I ст. до н. е. воно опинилося у сфері впливу Понтійського царства Мітрідата VI Евпатора, що засвідчено численними монетними знахідками. Після поразки Мітрідата та загального занепаду Понтійської